

BOŻENA HOJKA

ORCID: 0000-0002-4591-4346

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Filologiczny, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

Dla dzieci — czyli jakie? Słowniki języka polskiego dla najmłodszych jako przykład dostosowania opisu leksykograficznego i modelu edytorskiego do dziecięcego użytkownika

Abstrakt

W artykule omówiono sześć słowników języka polskiego dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, wydanych w Polsce w latach 1981–2015. Celem analizy było wskazanie, w jaki sposób zostały one przystosowane do potrzeb i kompetencji dziecięcego użytkownika. Uwzględniono zarówno zakres i sposób prezentowania informacji o leksemach, zamieszczone w słownikach parateksty i metateksty, jak i model edytorski i rozwiązania typograficzne.

Słowa kluczowe: słowniki dla dzieci, leksykografia, słowniki języka polskiego, rynek książki dla dzieci.

Wprowadzenie

Słowniki językowe dla dzieci to stosunkowo niewielki wycinek polskiej leksykografii — zwłaszcza w kontekście teoretycznej refleksji. Jedynie pojedyncze wzmianki rozsiane w rodzimym piśmiennictwie metaleksykograficznym¹, a także brak omówień recenzyjnych konkretnych publikacji sprawiają, że jest to niezaprzeczalnie grupa słowników — jak zauważa Piotr Żmigrodzki — „słabo przez metaleksykografię rozpoznanych” (Żmigrodzki 2008: 43).

---

¹ Dla porównania, w pracy S.I. Landaua *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography* założenia słowników tworzonych z myślą o dziecięcym użytkowniku omówione są w niewielkim, ale jednak odrębnym podrozdziale (Landau 2001: 25–27).

Jednocześnie oferta słowników popularnych, komercyjnych — a do takich należą słowniki dla najmłodszych — jest bogata i zróżnicowana i już choćby z tego powodu zasługuje na wnikliwą obserwację. Współcześnie wszak

w sposób [...] nieunikniony tworzenie słowników przestało być li tylko formą służby narodowi, misji edukacyjnej (jak je pojmowano w Polsce przed 1989 rokiem), ale stało się również rodzajem działalności komercyjnej, nastawionej na zysk. Użytkownik słownika nie tylko obcuje z wytworem działań intelektualno-warsztatowych pewnej osoby lub grupy osób, ale — zwłaszcza będąc nabywcą — wciela się w określoną rolę w grze rynkowej, w jaką dzieła leksykograficzne są włączone na równi z innymi publikacjami. (Żmigrodzki 2009: 12–13)

Słowniki dla dzieci, zwłaszcza tych najmłodszych, na wczesnych etapach edukacji, to wyjątkowy wycinek tego segmentu, wymagający odrębnego potraktowania z co najmniej kilku powodów. Po pierwsze, ze względu na specyficznego odbiorcę słownikom dla dzieci przypisywana jest szczególna rola edukacyjna i kulturotwórcza, odpowiadają one też na inne potrzeby niż słowniki dla dorosłych. Dlatego też — po drugie — ich zawartość, struktura (makro- i mikro-), zastosowane w nich metody opisu leksykograficznego są odmienne od tych w publikacjach dla dorosłych. Z tego samego względu nietypowe jest ich ukształtowanie edytorskie, bardzo często czerpiące w równym stopniu z modelu książki edukacyjnej co tradycyjnych publikacji słownikowych². Jako że nie ma ugruntowanej teorii leksykograficznej w tym obszarze, stosowane przez autorów i wydawców rozwiązania są często intuicyjne, a nierzadko podyktowane raczej względami rynkowymi niż merytorycznymi. Po trzecie wreszcie, słowniki dla najmłodszych użytkowników języka funkcjonują w specyficznym segmencie rynku książki dziecięcej, na którym decyzje zakupowe i oczekiwania nabywców (tak zwanych dorosłych pośredników — przede wszystkim rodziców, nauczycieli i bibliotekarzy) nie muszą być odzwierciedleniem potrzeb i zainteresowań docelowych dziecięcych odbiorców (Zajac 2000; Ewers 2009).

Wśród publikacji leksykograficznych dla dzieci zdecydowanie przeważają słowniki służące nauce języków obcych (jedno- i dwujęzyczne) oraz specjalistyczne słowniki tworzone głównie dla celów szkolnych (ortograficzne, frazeologiczne, wyrazów bliskoznacznych, obcych itp.). Istnieją jednak także (choć mniej liczne) słowniki przeznaczone dla najmłodszych, które można uznać za odpowiedniki ogólnego słownika języka polskiego, a zatem takiego, który zawiera „podstawową informację o poszczególnych jednostkach leksykalnych, ich cechach gramatycznych, znaczeniu, podaje przykłady użycia itp.” (Żmigrodzki 2009: 157).

Różnią się one zdecydowanie od jednojęzycznych słowników ogólnych przeznaczonych dla dorosłych użytkowników. Ich odmiennosc — poza oczywiście założonym odbiorcą — polega na znacznym ograniczeniu zasobu leksykalnego oraz uproszczeniu opisu leksykograficznego (rozumianego za: Żmigrodzki 2008: 26). Odmienna jest także ich funkcja — w okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym powiązana w głównej mierze ze wspomaganiem rozwoju mowy i nauki czytania.

² Można zatem uznać je za publikacje hybrydowe (Hartmann 2005).

W związku z tym publikacje te wymagają szczególnie starannego przygotowania. Podstawowa rola kompetencji językowych w rozwoju dziecka sprawia, że powinny one być kształcone z dbałością zarówno o stosowane metody, jak i jakość wszelkich pomocy i narzędzi dydaktycznych (por. np. Czelakowska 2013). Ponadto doświadczenia z pierwszymi słownikami kształtują nie mniej ważne we współczesnym świecie kompetencje informacyjne. Jak zauważa Sidney I. Landau, „the habit of using a dictionary is formed early in life, and if the skills to use it are neglected, the student may never be comfortable using dictionaries” (Landau 2001: 26).

Zasadne wydaje się zatem objęcie istniejących słowników ogólnych języka polskiego dla dzieci naukowym oglądem i podjęcie próby opisu, w jaki sposób zostały one przystosowane do potrzeb dziecięcego odbiorcy, co jest najważniejszym celem niniejszego artykułu. Kwerenda w katalogu Biblioteki Narodowej (zintegrowanym z bieżącą bibliografią narodową) oraz weryfikacja z autopsji wyników wyszukiwania ujawniły, że choć współczesna oferta słowników dla dzieci jest niezwykle szeroka³, to tylko niewielką jej część tworzą ogólne słowniki języka polskiego, rozumiane jako wydawnictwa przekazujące informacje leksykalne o rodzimym słownictwie.

Na potrzeby niniejszego artykułu celem wyszukiwania były publikacje, które spełniają następujące kryteria:

1. są przeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym⁴;
2. opracowano je i wydano z myślą o rodzimych użytkownikach języka polskiego (a nie uczących się go jako języka obcego);
3. zawierają uporządkowany zbiór leksemów języka polskiego wraz z tekstowymi objaśnieniami ich znaczeń (definicje) i/lub przykładami użycia.

Ostatnie kryterium miało na celu wyeliminować bardzo liczne na współczesnym rynku publikacje, które w tytule zawierają słowa *słownik*, *słowniczek*, jednak ich treść ograniczona jest do zestawu ilustracji (najczęściej są to wizerunki pojedynczych przedmiotów) opatrzonej jednowyrazowym podpisem. Trudno uznać je za słowniki w leksykograficznym znaczeniu, raczej są one odmianą obrazkowych książek wczesnokonceptowych, które przybliżają dzieciom podstawowe pojęcia, ułatwiając tworzenie ich mentalnych reprezentacji (zob. Kümmerling-Meibauer, Meibauer 2017).

Z tego samego powodu w analizie nie uwzględniono licznych publikacji, które mimo iż zatytułowane są jako słowniki, okazują się bardziej książkami edukacyjnymi, elementarzami lub tak zwanymi *activity books*, zwiększającymi wprawdzie

³ Intensywny rozwój rynku wydawniczego po 1989 roku zauważalny jest też w tym obszarze. Badania własne pozwoliły zidentyfikować niemal 300 publikacji słownikowych dla dzieci wydanych w latach 1989–2015. Są to książki edukacyjne o bardzo zróżnicowanej treści i formie wydawniczej.

⁴ W wypadku książki dla dzieci kluczowe jest dostosowanie do etapu rozwojowego, w związku z czym zasadne jest analizowanie publikacji jednorodnych pod względem kategorii wiekowej założonego użytkownika. Dlatego też celem tego artykułu jest opis rozwiązań przystosowujących słownik do potrzeb i kompetencji najmłodszych użytkowników. Słowniki dla dzieci starszych (wyższe klasy szkoły podstawowej) i młodzieży, jak na przykład *Szkolny słownik języka polskiego PWN* Lidii Drabik i Elżbiety Sobol (Warszawa 2007), różnią się znacząco od tych przeznaczonych dla najmłodszych i w zdecydowanie mniejszym stopniu odbiegają od słowników dla dorosłych.

zasób słownictwa dziecka (najczęściej przez podpisy obiektów umieszczonych na ilustracjach), jednak nieprzekazującymi w zwerbalizowanej formie typowych informacji leksykalnych⁵.

W rezultacie udało się zidentyfikować sześć publikacji spełniających sformułowane tu kryteria. Są to (w porządku chronologicznym według pierwszego wydania):

1. Irena Tułodziecka, *Słowniczek ilustrowany: książka pomocnicza do rozwijania mowy dzieci w nauczaniu początkowym*, cz. 1–2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981 (wyd. 2 zmienione: 1988) [dalej: SI];

2. Helena Metera, Anna Suurna, *Ilustrowany słownik języka polskiego dla dzieci*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1988 (wyd. 2: 1991) [dalej: ISJP];

3. Maria Krajewska, *Mój pierwszy prawdziwy słownik*, Wydawnictwa Szkolne PWN, Warszawa 2000 [dalej: MPPS];

4. Ewa Rudnicka, *Uczniowski słownik języka polskiego*, Wilga, Warszawa 2002 [dalej: USJP];

5. *Mój pierwszy słownik języka polskiego: dla dzieci w wieku 4–7 lat*, oprac. Pa-scale Cheminée, oprac. wersji pol. i przekł. Hanna Cieśla, Larousse Polska, Wrocław 2003 [dalej: MPSJP];

6. *Mój pierwszy słownik ilustrowany*, pomysł Donatella Bergamino, tekst Laura Aceti, przeł. Ksenia Zawadowska, Wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2015 [dalej: MPSI].

Dwie z nich wymagają jednak komentarza, ponieważ włączone zostały do analizy z pewnymi zastrzeżeniami. *Ilustrowany słownik języka polskiego dla dzieci* Metery i Suurny został stworzony z myślą o dzieciach uczących się języka polskiego w szkołach polonijnych oraz stykających się z tym językiem w domu rodzinnym, ma więc częściowo założenia słownika pedagogicznego⁶. Z kolei *Uczniowski słownik języka polskiego* Ewy Rudnickiej jest przeznaczony dla nieco starszych dzieci niż pozostałe wytypowane do analizy publikacje (adresowane do dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym). W swojej formie jest on jednak wyraźnie przystosowany do dziecięcego odbiorcy, co ostatecznie wpłynęło na włączenie go do analizowanego korpusu.

Sam wynik wyszukiwania jest znamieny i zasługuje na komentarz. Cztery pozycje, wydane w drugiej połowie XX wieku i na przełomie XX i XXI wieku, to słowniki rodzime, tworzone przez polskie autorki. Natomiast dwie najnowsze pozycje (MPSJP i MPSI) to słowniki będące polskimi adaptacjami słowników zagranicznych. Rodzi się zatem pytanie, czy należą one w ogóle do polskiej leksykografii. Z jednej bowiem strony nie zostały stworzone z myślą o odzwierciedlaniu zasobu polszczyzny i nie można ich traktować jako realizacji obowiązujących w naszej kulturze leksykograficznej tradycji. Z drugiej jednak strony zostały do tego przystosowane i są elemen-

⁵ Tego typu publikacje są przedmiotem odrębnych badań, dla których równie ważnym jak teoria leksykograficzna kontekstem wydają się ustalenia dotyczące edukacyjnej książki obrazkowej (por. Hojka 2018).

⁶ Na potrzeby szkół polonijnych słownik został uzupełniony (w odrębnej publikacji) zestawem ćwiczeń i tekstów rozwijających czynną znajomość języka polskiego (Metera, Lindquist 1993).

tem polskiej oferty wydawniczej — i to tej najbardziej aktualnej. O ile więc trudno je rozpatrywać jako etapy rozwoju polskiej praktyki leksykograficznej, o tyle są istotne z punktu widzenia praktyk wydawniczych w tym sektorze.

Istnienie wspomnianych publikacji (adaptowanych na polski rynek) zwraca uwagę na kilka istotnych zagadnień związanych z wydawaniem słowników dla dzieci. Po pierwsze, wpisuje się w bardzo częstą na rynku książki edukacyjnej praktykę wprowadzania do oferty przekładów publikacji zagranicznych. Po drugie, jest to zjawisko ograniczone wyłącznie do sektora książki dziecięcej — trudno bowiem wyobrazić sobie, aby słownik języka polskiego dla dorosłych był tłumaczeniem z jakiegokolwiek innego języka. To z kolei pokazuje, że współcześnie słowniki dla dzieci nie są traktowane jako dzieła leksykograficzne, których zawartość związana jest nierozdzielnie z konkretnym językiem i wynika z uzasadnionych merytorycznie decyzji. Kolejnym wyłaniającym się problemem jest kwestia autorstwa takich słowników, a dokładniej jego zakresu, który trudno w tej sytuacji określić. Zwłaszcza że w omawianych publikacjach (inaczej niż w słownikach rodzimych) na okładkach oraz stronach tytułowych umieszczono jedynie tytuły, a informacje o wydawnictwach oryginalnych, ich tytułach, autorach oraz osobach odpowiedzialnych za przekład i — w wypadku MPSJP — opracowanie wersji polskiej można odnaleźć dopiero na stronach redakcyjnych. Brakuje też jakichkolwiek metatekstów objaśniających tę kwestię i choćby zakres ingerencji w polskim wydaniu. Wreszcie słowniki te w porównaniu do opracowań polskich mają zdecydowanie bogatszą szatę graficzną, co oczywiście wynika z rozwoju możliwości technologicznych, ale ilustruje też wyraźnie widoczną na współczesnym rynku tendencję do uatrakcyjniania (nie zawsze właściwie rozumianego) formy książki dla dzieci.

W celu wskazania cech słownika jednojęzycznego dostosowanego do potrzeb i kompetencji najmłodszych dzieci (w wieku przed- i wczesnoszkolnym) wytypowane publikacje zostały przeanalizowane z autopsji pod kątem zastosowanych w nich rozwiązań leksykograficznych i edytorskich. Pokróćce tylko zostanie scharakteryzowany dobór i zasób uwzględnionego w nich słownictwa oraz sposoby jego objaśniania (które zasługują na odrębne opracowanie), bardziej szczegółowo opisana zostanie natomiast ich makrostruktura, w tym występujące w nich para- i metateksty (por. Bielińska 2014) oraz rodzaje zamieszczanych w nich informacji o objaśnianych leksemach i sposób ich prezentowania.

Analiza materiału

Cechą wspólną wszystkich opisywanych publikacji są ilustracje, co należy uznać za jedną z właściwości słowników dla młodszych dzieci w ogóle. Jest to rozległe zagadnienie (por. Hojka 2016, 2018), w tym opracowaniu uwzględniona zostanie jedynie obecność i forma materiału ikonograficznego, bez szczegółowej analizy jego funkcji w przybliżaniu znaczenia leksemów.

Zasób leksykalny wszystkich słowników jest oczywiście zdecydowanie ograniczony w porównaniu z innymi słownikami ogólnymi języka polskiego, co znajduje odzwierciedlenie także w formie wydawniczej — są to publikacje o stosunkowo (jak na słowniki) niewielkiej objętości (od 216 do 560 stron). Informacja o wielkości zasobu leksykalnego zamieszczona jest w czterech spośród analizowanych publikacji. Mianowicie w MPSI jest to ponad tysiąc wyrazów, w MPSJP oraz ISJP — około 2 tysięcy, a w MPPS — 6 tysięcy; SI zdaje się reprezentować największy stopień ograniczenia słownictwa, jego objętość w części hasłowej można oszacować na 800 wyrazów. W żadnym ze słowników kwestia selekcji zasobu leksykalnego i jej kryteriów nie została obszerniej omówiona, we wstępach i tekstach zamieszczonych na okładce znajdują się jedynie wzmianki, że zawarte w słowniku słownictwo ujęte jest „w 92 tematach dostosowanych do poziomu umysłowego oraz zainteresowań dzieci w młodszym wieku szkolnym” (ISJP: 7), że są to słowa, „które dziecko spotyka na co dzień” (MPSJP: 2), „najczęściej używane wyrażenia i zwroty” (MPSI: okładka tylna). Selekcja jest więc podporządkowana dziecięcemu odbiorcy, jego zainteresowaniom, doświadczeniom i kompetencjom.

Najstarszym uwzględnionym w analizie słownikiem jest wydany po raz pierwszy w 1981, a następnie w 1988 roku przez WSiP *Słowniczek ilustrowany* Ireny Tułodzieckiej. Jest to jeden z dwóch w wyłonionym zbiorze słowników stworzonych przed przemianami rynkowymi, w wyniku których główną tendencją stała się komercjalizacja leksykografii polskiej (Żmigrodzki 2003: 154–155). Jednocześnie jest on wyraźne podporządkowany celom edukacji szkolnej, co znalazło odzwierciedlenie w podtytule: *Książka pomocnicza do rozwijania mowy dzieci w nauczaniu początkowym*.

Analizie poddane zostało zmienione wydanie drugie z 1988 roku. Słownik składa się z dwóch części, wydanych w odrębnych woluminach. Część pierwsza zawiera uporządkowane alfabetycznie wyrazy hasłowe, którym towarzyszą duże barwne ilustracje oraz spreparowane przykłady użycia w zdaniach (po trzy rzeczowników i przymiotników, po jednym czasowników). Są to jedyne elementy odnoszące się do znaczenia wyrazów, wraz z nimi umieszczona jest jednak dodatkowo podstawowa informacja gramatyczna: przy hasłach rzeczownikowych podawana jest forma liczby mnogiej (na przykład *garnek* — *garnki*), przy przymiotnikowych formy rodzaju żeńskiego i nijakiego (na przykład *głodny* — *głodna, głodne*), natomiast przy czasownikach formy ich odmiany przez osoby, na przykład

piołę

Krysia **pierze**.

ja **piołę**

ty **pieziesz**

ona, ona, ono **pierze**

piez!

my **piezemy**

wy **piezecie**

oni, one **pioją**

piezmy!

piezcie!

Nie ma bezpośredniej informacji o przynależności leksemów do części mowy, dziecko w pewnym stopniu uświadamia sobie jednak ich specyfikę przez kontakt z odmiennymi wzorcami ich odmiany. Interesującym rozwiązaniem jest zastosowanie jako formy hasłowej czasowników nie bezokolicznika, ale formy gramatycznej 1 os. lp (na przykład *całuję, kroję*), a więc takiej, która jest naturalna i zrozumiała nawet dla najmłodszych dzieci.

Poszczególne hasła złożone są w ciągu, w jednej kolumnie, oddzielone od siebie niebieską poziomą linią, co podkreśla nieliniarny charakter tekstu. Po lewej stronie kolumny znajduje się tekst, po jego prawej umieszczona jest ilustracja prezentująca albo sam desygnat, albo szerszy obraz, którego desygnat jest częścią (na przykład sytuacje z życia codziennego). Zastosowany układ jest przejrzysty i czytelny.

W słowniku widać wyraźnie dostosowanie do potrzeb najmłodszych odbiorców — ograniczenie zasobu leksykalnego, podawanie pełnych form gramatycznych leksemów, ich pogrubienie, wreszcie czytelny układ hasła i barwne, wyraźne ilustracje.

W tej części słownika (woluminie) nie ma metatekstów, a więc tekstów, „w których tematyzowana jest budowa, właściwości danego słownika oraz jego użycie” (Bielińska 2014: 173), a także zewnętrznych w stosunku do części hasłowej paratekstów, które „wspierają użytkownika słownika w nauce języka, w produkcji i recepcji tekstów oraz przekazują mu teoretyczną wiedzę na temat języka” (Bielińska 2014: 171). Za swoisty paratekst można uznać jedynie wyklejkę, na której zamieszczono alfabet. Charakter paratekstu można natomiast przypisać całej części drugiej słownika, która zawiera plansze grupujące słownictwo z (uszeregowanych alfabetycznie) pól tematycznych wraz z przedstawieniami obrazowymi ich desygnatów. Ta część ma formę słownicza obrazkowego, w którym obraz jest formą dominującą. Zastosowane przedstawienia obrazowe reprezentują różne typy ilustracji słownikowej, przeważają wśród nich ilustracje wyliczające i nomenklaturowe (por. Hupka 1989; Svensén 2009).

W drugiej części publikacji umieszczone zostały także plansze przekazujące informacje gramatyczne, związane między innymi z odmianą wyrazów (zestawy form fleksyjnych — na przykład zaimków na s. 48–53, czasownika *robić* na s. 61). Na uwagę zasługują bardzo interesujące jako rozwiązanie leksykograficzne tablice ilustrujące znaczenie zaimków i przyimków. Plansza *Jaki? Jaka? Jakie?* (s. 70) zawiera przedstawienia obiektów podpisanych przez połączenie rzeczownika z przymiotnikiem — na przykład *twarda marchew, świeży chleb, okrągły stół*, a zestaw plansz pod zbiorczym tytułem *Gdzie?* (s. 71–82) prezentuje kolejno różne przyimki, ilustrując je obrazkami z podpisami zawierającymi dany przyimek (na przykład *na: Na stole stoi lampa. Tatuś siedzi na krześle. Obraz wisi na ścianie*). Pojawiają się także plansze, na których zgromadzono imiona, liczebniki (w różnych rodzajach gramatycznych, na przykład *jeden kot — jedna piłka, jedno jajko* — s. 89). W tej części pojawia się także spis treści, ułatwiający odnalezienie poszczególnych tablic.

dzień dni

W **dzień** pracuję i się bawię.
Dzień Dziecka
Dzień Nauczyciela
Dzień Matki

dziewczynka dziewczynki

Dziewczynka czyta książkę.
Rozmawiam z **dziewczynką**.
W klasie jest dużo **dziewczynek**.

dziękuję

Olek **dziękuje** za zeszyt.
ja **dziękuję**   my **dziękujemy**
ty **dziękujesz**   wy **dziękujecie**
on, ona, ono **dziękuje**   oni, one **dziękują**

dziś, dzisiaj

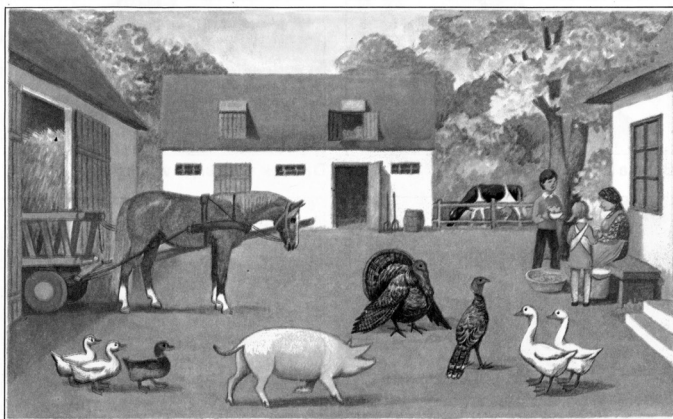
Dziś jest czwartek.
Dzisiaj mamy cztery lekcje.
Dziś po lekcjach idę do parku.

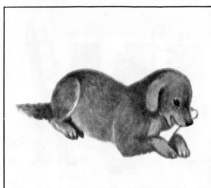

Na podwórzu

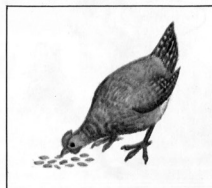
- koń
- krowa
- świnia
- indyk
- gęś
- kaczka
- królik
- żaba
- kość
- ziarno

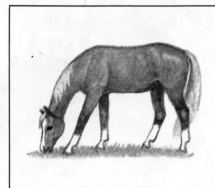
Dzieci pomagają babci w gospodarstwie.

Pies gryzie kość.

Kura dziobie ziarno.

Koń skubie trawę.

Ilustracja 2. Helena Metera, Anna Suurna, *Ilustrowany słownik języka polskiego dla dzieci*, wyd. 2, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991, s. 90

Źródło: skan ze zbiorów własnych.

Podsumowując, można stwierdzić, że zarówno makro-, jak i mikrostruktura omawianego słownika są bardzo uproszczone, a wyrażone tekstowo informacje o objaśnianych leksemach ograniczone do najbardziej podstawowych — przykładów użycia w krótkich prostych wypowiedzeniach i podanych bezpośrednio form gramatycznych. W słowniku nie ma objaśnień czy wskazówek mających ułatwić dziecięcemu użytkownikowi korzystanie ze słownika, co wynika zapewne z tego, że jest on pomyślany jako narzędzie działań edukacyjnych realizowanych przez dorosłych, mających na celu rozwijanie kompetencji komunikacyjnych najmłodszych.

Ilustrowany słownik języka polskiego dla dzieci Heleny Metery i Anny Suurny wydany (wyd. 2) w 1991 roku też nie zawiera definicji słownych, a objaśnia znaczenie wyrazów przez ilustracje i przykłady użycia w zdaniach. Słownictwo nie jest uporządkowane alfabetycznie, ale tematycznie, co jest rozwiązaniem bardzo częstym w słownikach pedagogicznych, ponieważ ułatwia przyswajanie i zapamiętywanie leksyki. W wypadku słowników dla dzieci może dodatkowo rozwijać procesy kategoryzacji i porządkowania pojęć.

Każda rozkładówka prezentuje leksemę związane z określonym tematem, na przykład *W ogrodzie zoologicznym*, *Sen*, *Świetlica szkolna*. Zdecydowana większość tematów odnosi się do codziennego życia, dotyczą one zarówno jego aspektów społecznych (*Rodzina*, *Koledzy*, *Na podwórzu*), tradycji, kultury (na przykład *Mówimy grzecznie*, *Zwyczajy świąteczne*, *Cyrk*, *Sztuka ludowa*), jak i otoczenia przyrodniczego (*Zwierzęta leśne*, *Pogoda*, *W górach*) i samego człowieka (*Części ciała*, *Choroba*, *Sen*).

Przyjęty układ haseł to umieszczenie na lewym marginesie haseł rzeczownikowych (w mianowniku liczby pojedynczej) wraz z konturową niewielką ilustracją prezentującą uproszczony, schematyczny wizerunek desygnatu⁷, podczas gdy na prawym marginesie znajdują się hasła czasownikowe (forma osobowa czasownika taka, jaka występuje w podpisie, wraz z formą bezokolicznika złożoną kursywą) oraz przymiotnikowe (w formie użytej w podpisach oraz mianowniku lp rodzaju męskiego) i przysłówkowe. Marginesy, na których umieszczono formy hasłowe, oddzielone są pionową niebieską linią. Część centralną każdej rozkładówki zajmują duże barwne ilustracje z podpisami zawierającymi prezentowane na danej rozkładówce czasowniki. Wyrazy te nie są jednak wyróżnione w zdaniach (inaczej niż w SI), co pomogłoby sterować uwagą dziecka i uwidocznic powiązania między ilustracjami a objaśnianymi leksemami.

Jako przykład niech posłuży rozkładówka zatytułowana *Choroba* (s. 144–145), na której uwzględniono 6 rzeczowników: *termometr*, *słuchawka*, *recepta*, *strzykawka*, *igła*, *okulary* oraz 12 czasowników w formie:

zmarzła *zmarznąć*
 przeziębila się *przeziębnić się*
 kaszle *kaszleć*
 boli *boleć*
 bada *badać*
 oddychaj *oddychać*
 wypisuje *wypisywać*
 kupuje *kupować*
 przychodzą *przychodzić*
 przyszedł *przyjść*
 znajduje się *znajdować się*
 robi *robić*
 robić zastrzyk

Zamieszczone na tej rozkładówce ilustracje przedstawiają różne sytuacje opatrzone podpisami, między innymi *Kasia zmarzła i przeziębila się*, *On wypisuje receptę*, *Pielęgniarka robi zastrzyk*.

⁷ Stosowanie ilustracji ikonograficznej w odniesieniu do rzeczowników konkretnych jest najbardziej zrozumiałą i najczęstszą praktyką w tradycji leksykograficznej. Ilustracja prezentuje wówczas desygnat leksemu, który powinien być typowy, a jego wizerunek pozbawiony zbędnych z punktu widzenia znaczenia językowego szczegółów. Na temat ilustracji słownikowej zob. więcej Hupka 1989; Svensén 2009: 298–314; Biesaga 2016.

Część ilustracji zamieszczonych w słowniku ma formę tablic, na których pojawiają się zbiory obiektów reprezentujących nadrzędną klasę. Obiekty te są podpisane, co wprowadza dodatkowe leksemy (niezamieszczone jako hasła na bocznych marginesach i nieuwzględnione w spisie haseł). Na przykład przy temacie *Sklep spożywczy* (s. 78–79) pojawiają się między innymi tablice: *Nabiał*, *Pieczyno*, *Wędlina*, zawierające leksemy — nazwy konkretnych produktów należących do danej kategorii (*chleb*, *bułka*, *rogal*). Poza poszerzaniem słownictwa unaocniają one dziecku powiązania i relacje hierarchiczne słownictwa, co jest istotnym dodatkowym walorem poznawczym.

Skonstruowana w opisany sposób zasadnicza część słownika poprzedzona jest tablicami zapoznającymi dzieci z zapisem głosek języka polskiego, alfabetem oraz częściami mowy. Obudowana jest także metatekstami. Na końcu pojawia się alfabetyczny spis haseł z odnośnikami do numerów stron, na których są one prezentowane. Na początku zamieszczono też spis treści (jednocześnie wykaz uwzględnionych tematów, które nie są uporządkowane alfabetycznie) oraz wstęp *Od autorek*, w którym objaśniły one strukturę słownika, omówiły formę hasłową leksemów oraz wskazały sposób korzystania ze słownika w praktyce dydaktycznej szkół polonijnych. Wstęp ten zdecydowanie jest więc skierowany do dorosłego pośrednika, który będzie wykorzystywał słownik w działaniach edukacyjnych. Określony cel publikacji decyduje również o zawarciu w niej stosunkowo dużej wiedzy encyklopedycznej związanej z Polską (na szczególną uwagę zasługują tu tematy: *W Warszawie*, *W Krakowie*, *Zwyczajne święteczne*, *Wspomnienia z Polski*, *Wspomnienia dziadka czy Sztuka ludowa*).

Oba omówione dotąd słowniki zawierają elementy świadczące o dostosowaniu ich do dziecięcego odbiorcy i podporządkowaniu celom edukacyjnym. Znamienne jest kierowanie zawartych w nich metatekstów do dorosłych pośredników, brak elementów (instrukcji, objaśnień) uczących dzieci posługiwania się słownikiem, budujących ich świadomość leksykograficzną i kompetencje informacyjne. W zakresie funkcji poznawczej wykorzystywane są preparowane konteksty ukazujące słowa w użyciu oraz ilustracje. Dzięki wykorzystaniu obrazu poza przekazywaniem wiedzy o leksemach słowniki te mogą rozwijać też inne kompetencje językowe i poznawcze dziecka, a także przekazywać wiedzę encyklopedyczną.

Kolejny słownik to wydany w 2000 roku przez PWN *Mój pierwszy prawdziwy słownik* Marii Krajewskiej. Przeznaczony jest też dla młodszych uczniów szkół podstawowych, jest jednak zdecydowanie obszerniejszy i ma bardziej rozbudowaną strukturę (zarówno makro-, jak i mikro-) niż dwa poprzednie. Jest to słownik definicyjny, każdemu wyrazowi hasłowemu towarzyszy zatem eksplikacja słowna (obejmująca numerowane znaczenia w wypadku wyrazów wieloznacznych), części z nich także przykłady użycia. Co interesujące, w definicjach zastosowano metodę opisu słów w ich naturalnych kontekstach wzorowaną na rozwiązaniach znanych z *Innego słownika języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki (o czym pisze w tekście wprowadzającym autorka), sam zaś Bańko jest autorem koncepcji i podawania informacji gramatycznych, o czym informuje strona redakcyjna.

Dodatkowo w poszczególnych hasłach pojawiają się wariantywnie: wskazówki poprawnościowe (wprowadzane słowem *Uwaga!* ostrzeżenia przed możliwymi błędami, poprawny zapis na przykład skrótu), informacje o wymowie, odsyłacze do powiązanych haseł, tablic, do słów o podobnym bądź przeciwstawnym znaczeniu. Niektórym definicjom towarzyszą niewielkie kolorowe ilustracje. Co ważne, w hasłach nie zastosowano skrótów, ale pełny zapis: zobacz →, w skrócie →, porównaj →, wymawiaj →. Synonimy i antonimy wprowadzane są również zrozumiałymi dla dziecka określeniami: inaczej →, odwrotnie →, na przykład:

potok to mała i wąska rzeka. Inaczej → **strumień**.

długo. Coś, co trwa **długo**, trwa przez długi czas. **Długo** trwała narada króla Maciusia z ministrami. Odwrotnie → **krótko**, → **niedługo**.

Hasła uporządkowane są alfabetycznie, w jednej kolumnie. Prawa część kolumny zawiera dodatkowo wybrane formy i informacje gramatyczne o leksemach (między innymi oznaczenia części mowy i kategorii gramatycznych, jak rodzaj czy aspekt). Oryginalnym rozwiązaniem jest ujęcie ich częściowo w formie piktogramów. Z pewnością pozwalają one zredukować zamieszczony tu tekst (mały symbol oznacza na przykład, że mamy do czynienia z rzeczownikiem rodzaju męskoosobowego), jednak ich forma nie jest intuicyjna i w zasadzie tworzą one odrębny kod, którego znajomość warunkuje efektywne posługiwanie się słownikiem⁸.

W wydawnictwie znalazło się 20 tablic grupujących słownictwo tematycznie. Te parateksty mają formę dużych, często całostronicowych lub nawet zajmujących całą rozkładówkę ilustracji, w których obrębie ponumerowane są różne obiekty reprezentujące tytułową kategorię (na przykład *Owady*, *Owoce*, *Figury geometryczne*, *Instrumenty muzyczne*) lub powiązane z danym pojęciem (na przykład *Miasto*, *Dom*). Przy zewnętrznym marginesie znajdują się odpowiednio ponumerowane nazwy tych obiektów. Poza tablicami, dodatkowym — zaskakującym nieco, bo wyraźnie encyklopedycznym — paratekstem są zamieszczone na tylnej wyklejce mapy (świata, Europy i Polski). Znowu więc zastosowane w słowniku rozwiązania rozwijają nie tylko kompetencje językowe, ale też przekazują pewną pozajęzykową wiedzę o świecie (na przykład tablica *Ryby* na s. 377 zawiera nazwy poszczególnych gatunków i prezentuje ich wygląd). Sama część właściwa słownika rozpoczyna się od tablic prezentujących konwencję zapisu liczb, określenia czasu i przyimki określające relacje przestrzenne w języku polskim, wreszcie paradygmat odmiany zaimków (w formie czytelniej, przejrzystej tabeli).

⁸ Zastosowanie piktogramów jest w rezultacie — jak zauważa Żmigrodzki — rozwiązaniem tylko pozornie ułatwiającym korzystanie ze słownika, ponieważ użytkownik „znaczenie poszczególnych rysunków i tak będzie musiał sprawdzać w spisie objaśnień, dokładnie tak samo, jakby były to symbole fleksyjne” (Żmigrodzki 2008: 43).

nr to w skrócie → **numer**.

nucić. Kiedy **nucimy**, to śpiewamy bez słów.

nuda to to, co czujemy, kiedy się nudzimy.

nudności. Komuś, kto ma **nudności**, chce się wymiotować. Inaczej → **mdłości**.

nudny. Coś, co jest **nudne**, nie interesuje nas, tylko wywołuje nudę. *To była **nudna** książka*. Odwrotnie → **ciekawny**, → **interesujący**.

nudzić się. Kiedy się **nudzimy**, czas nam się dłuży, ponieważ nie robimy niczego interesującego. *Zosia jest chora, jest w domu sama i bardzo się **nudzi***.

numer to liczba, którą oznaczono jakąś rzecz, osobę lub jakieś miejsce, żeby można je było odróżnić od innych. *Jaki jest **numer** twojego mieszkania? Wygrał zawodnik z **numerem** 10*.

Słowo **numer** piszemy w skrócie **nr** (bez kropki).

numerować – ponumerować. Kiedy coś **numerujemy**, to oznaczamy to numerem. ***Ponumerowaliśmy** kartki w zeszytcie*.

nurek to osoba, która nurkuje w masce i płetwach.

Porównaj → **płetwonurek**. ● Ktoś, kto **daje nurka** do wody, nurkuje.

nurkować. Osoba lub zwierzę które **nurkują**, zanurzają się i pływają pod wodą.

nurt to strumień wody w środku rzeki, płynący szybciej niż reszta wody. *Szybki **nurt** rzeki uniósł piłkę*.

Inaczej → **prąd**, → **bieg**.

nuta to znak, którym zapisujemy dźwięk.

*Położenie **nuty** na pięciolinii określa wysokość dźwięku*.

nutria to nieduże zwierzątko podobne do szczura, mające brązowe, puszyste futro i palce połączone błoną. ***Nutrie** dużo pływają*.

nuty to zapis muzyki za pomocą nut – znaków. *Tosia umie już grać z **nut***.

△ nuci, nucę, nuć

▲ nudy, nudzie

☒ nudności

☐ nudni, nudniejszy

△ nudzi się, nudzę się, nudz się

☒ numeru, numerze, numery

△ numeruje

▲ ponumeruje

☒ nurka, nurkowie

△ nurkuje

☒ nurtu, nurcie, nurty

▲ nuty, nucie

▲ tej nutrii, nutrie, tych nutrii

☒ nut

Ilustracja 3. Maria Krajewska, *Mój pierwszy prawdziwy słownik*, Wydawnictwa Szkolne PWN, Warszawa 2000, s. 239

Źródło: skan ze zbiorów własnych.

Część hasłowa MPPS poprzedzona jest skierowanym bezpośrednio do dziecięcego odbiorcy metatekstem zatytułowanym *To jest Twój słownik*. Objasnione w nim

zostały funkcje słownika, przystępnym językiem omówiono strukturę hasła oraz znaczenie poszczególnych wspomnianych już piktogramów przekazujących informacje gramatyczne. Widać zatem, że w odróżnieniu od wcześniej omówionych publikacji MPPS jest w dużo większym stopniu nastawiony na rozwijanie kompetencji w zakresie samodzielnego korzystania z opracowań leksykograficznych. Sama autorka ujawnia zamysł swojego opracowania, pisząc, że jest ono z założenia zbliżone do słowników dla dorosłych i pozwala przyzwyczaić się do korzystania z nich.

Charakter metateksu skierowanego do dziecięcego odbiorcy i mającego ułatwić mu korzystanie ze słownika ma także umieszczona na przedniej wyklejce uproszczona instrukcja odczytywania poszczególnych elementów haseł. Do dorosłego pośrednika skierowane są z kolei metateksty zamieszczone na czwartej stronie okładki, które zawierają najważniejsze informacje o słowniku i pełnią funkcję reklamową (czytamy tu między innymi: „*Mój pierwszy prawdziwy słownik będzie towarzyszył najmłodszym uczniom szkoły podstawowej w nauce czytania i pisania, starszym pomoże w poszerzeniu słownictwa i wiedzy o języku*”).

Rozbudowana struktura słownika oraz stosunkowo złożony opis leksykograficzny, dostosowane jednak do percepcyjnych możliwości dziecka, sprawiają, że kształtuje on kompetencje korzystania ze słowników językowych, oswajając z ich funkcją, strukturą, zawartością hasła, a także ze stosowanymi w nich konwencjami, jak choćby system odsyłania między hasłami czy numerowanie kolejnych znaczeń leksemu w obrębie jednego hasła. Jest to niezwykle ważny aspekt poznawczy i edukacyjny omawianej publikacji. Oczywiście wiąże się to z przeznaczeniem tego słownika dla dzieci w wieku szkolnym raczej niż przedszkolnym. Tym zapewne można również tłumaczyć mniejsze niż wcześniej omawianych słowników nasycenie ilustracjami (które towarzyszą tylko wybranym definicjom i tematycznym grupom słownictwa na zamieszczonych w słowniku planszach) oraz bogatszą i obszerniejszą informację o leksemach.

Dla uczniów szkół podstawowych przeznaczony jest także *Uczniowski słownik języka polskiego* Ewy Rudnickiej, wydany w 2002 roku. Jak zaznaczono w części omawiającej selekcję wydawnictw poddanych analizie, słownik ten ze względu na swoją objętość i charakter opisu leksykograficznego należy uznać za skierowany do uczniów raczej starszych klas niż 1–3, jednak włączono go do opisywanego zbioru ze względu na zastosowane w nim rozwiązania wyraźnie podyktowane potrzebami dziecięcego odbiorcy. Słownik ten zawiera tylko nieliczne, niewielkie czarno-białe ilustracje, co wyróżnia go najbardziej z całego omawianego zbioru publikacji. Eksplicacje znaczeń i informacje o leksemach przekazywane są więc w formie tekstowej. Drugą charakterystyczną cechą jest dwuszpaltowy układ, charakterystyczny dla wydawnictw słownikowych w ogóle. Układ jest przejrzysty, ponieważ poszczególne hasła otoczone są ramką, co podkreśla sekwencyjny charakter tekstu. Hasła uporządkowane są alfabetycznie, a umieszczony na górnym marginesie alfabet z wyróżnioną odpowiednią literą ułatwia wyszukiwanie.

2. to w niektórych państwach kobieta, która ma najwyższą władzę i na znak tego nosi koronę:

Królowa Jadwiga rządziła Polską przez piętnaście lat.

do zastąpienia → władczyni do opisanía → dobra, mądra, rozważna, sprawiedliwa, zła, despotyczna, okrutna, niesprawiedliwa, piękna, ośniewająca, zachwycająca, brzydka...

3. to ważna figura w szachach, którą można przesuwac w wszystkie strony o dowolną liczbę pól:

W szachach każdy z graczy ma jednego króla i jedną królową.

krótki

odmieniaj jak miły
krótszy

krótko

krócej

1. to taki, który jest mniejszy niż zwykły pod względem długości:

Marta ma **krótkie** włosy jak chłopczyk. Irek włożył koszulkę z **krótkimi** rękawami.

do zastąpienia → niedługi do przeciwstawienia → długi

przysłowie → **Kłamstwo ma krótkie nogi.** – patrz **noga**

2. to taki, który zajmuje mniej czasu niż zwykle:

Na **krótkiej** przerwie Jacek zjadł zjść tylko jabłko. Luty to **najkrótszy** miesiąc w roku.

do przeciwstawienia → długi

kruchy

odmieniaj jak miły
kruchszy

krucho

to taki, który się łatwo kruszy, łamie, pęka:

Lód był zbyt **kruchy**, żeby jeździć na łyżwach. Mama często piecze **kruche** ciasto z owocami.

do zastąpienia → lamiwy; delikatny

kruk

odmieniaj jak byk
tego kruka, (z) tym krukiem

to duży ptak o czarnych, błyszczących piórach, bardzo mocnym, prostym dziobie i spłaszczony głowie, który żyje bardzo długo i mieszka w lasach:

Niektóre **kruki** żyją nawet ponad 100 lat.

do opisanía → duży, wielki, ogromny, mały, młody, stary...

krupnik

odmieniaj jak pociąg
tego krupniku, (z) tym krupnikiem

krupniczek

odmieniaj jak pociąg
tego krupniczku, (z) tym krupniczkiem

to zupa z warzywami, mięsem i kaszą:

Mama rzadko gotuje **krupnik**, bo tylko tata lubi tę zupę.

do opisanía → dobry, smaczny, pyszny, znakomity, wspaniały, niedobry, gęsty, rzadki...; domowy, wiejski...

kruszyć

odmieniaj jak straszyć
(ja) kruszę, (ty) krusz, (ja) kruszyłem

pokruszyć

odmieniaj jak straszyć

skruszyć

odmieniaj jak straszyć

to znaczy przez gneczenie, łamanie itp. powodować, że coś się rozpada na małe kawałki:

Majka **kruszyła** chleb i karmila nim wróble. Sławek jadł krakersy i **kruszył** na dywan.

do zastąpienia → drobić

krwotok

odmieniaj jak pociąg
tego krwiotołu, (z) tym krwiotokiem

to dosyć silne wypływanie krwi z ciała, np. z rany:

Lekarz obwiązał mocno rękę bandażem, żeby zatamować **krwotok**. Ania ma częste **krwotoki** z nosa.

do opisanía → mały, duży, obfity, niewielki...

kryjówka

odmieniaj jak lalka
tej kryjówki, (o) tej kryjówce, tych kryjówek

to miejsce, gdzie ktoś się ukrywa lub gdzie ktoś ukrywa coś:

Jacek myślał, że nikt nie znajdzie jego **kryjówki** za szafą.

do zastąpienia → skrytka; schowek; schronienie do opisanía → bezpieczna, tajna, niedostępna, podziemna...

kryminalny

odmieniaj jak miły

to taki, który dotyczy przestępstw i przestępców:

Robert często ogląda filmy **kryminalne**. Policja **kryminalna** zajmuje się ściganiem szczególnie groźnych przestępców.

kryminal

odmieniaj jak bar
tego kryminalu, (o) tym kryminalie

1. to powieść lub film na temat przestępstw lub przestępców:

Tata zabronił mi oglądać ten **kryminal**. Pani Krystyna czyta dużo **kryminalów**.

do opisanía → dobry, ciekawy, interesujący, mądry, głupi, nudny...

2. w języku codziennym to budynek, w którym trzyma się przestępców za karę za to, co zrobili:

Za kradzież samochodu złodziej trafił do **kryminalu**.

do zastąpienia → więzienie, zakład karny; areszt

kryształ

odmieniaj jak bar
tego kryształu, (o) tym kryształie

1. to rodzaj pięknego, idealnie przezroczystego szkła lub przedmiot wykonany z tego szkła, często ze wzorami rzeźbionymi na powierzchni:

Na stole stała popielniczka z **kryształu**. Ozdobą mieszkania dziadka była kolekcja **kryształów**.

2. to ciało, zwykle w formie bryły, które jest zbudowane z cząsteczek o kształtach figur geometrycznych:

Na nite zanurzonej w bardzo stoney wodzie zaczęły się osadzać ładne **kryształy soli**.

krytykować

odmieniaj jak rysować
(ja) krytykuję, (ty) krytykuj, (ja) krytykowałem

skrytykować

odmieniaj jak rysować

to znaczy wskazywać wady, błędy kogoś, czegoś, oceniać kogoś, coś ujemnie:

Paweł **krytykował** pomysły Michała. Olga **skrytykowała** moją nową sukienkę.

do przeciwstawienia → chwalić

kryzys

odmieniaj jak bar
tego kryzysu, (o) tym kryzysie

to zła, niekorzystna sytuacja, kiedy coś (a czasem wszystko) dzieje się nie tak, jak trzeba:

Państwo przechodziło **kryzys** gospodarczy. Nasi sąsiedzi są szczęśliwym małżeństwem, choć czasem przeżywają **małe kryzysy**.

do zastąpienia → trudności do opisanía → mały, duży, wielki, przejściowy, długotrwały...; gospodarczy, finansowy, małżeński...

Ilustracja 4. Ewa Rudnicka, *Uczniowski słownik języka polskiego*, Wilga, Warszawa 2002, s. 129

Źródło: skan ze zbiorów własnych.

Hasła zawierają informacje leksykograficzne różnego typu, składają się na nie definicje, przykłady użycia, relacje z innymi leksemami, wskazówki dotyczące odmiany, a w niektórych wypadkach także frazeologizmy. Struktura hasła jest przejrzysta, dzięki zastosowaniu wyróżnień i koloru (wyraz hasłowy i definicje wydrukowano na zielono, na zielonym tle umieszczane są także powiedzenia zawierające dany leksem). Poszczególne elementy hasła rozmieszczone są w stałych miejscach, na przykład informacje o wzorze odmiany umieszczone są zawsze w prawym górnym rogu.

Informacje gramatyczne są podane w sposób jasny i zrozumiały — najpierw pojawia się wzór odmiany, wprowadzony formułą *odmieniał jak* (na przykład piorun — *odmieniał jak* but), pod tym umieszczono trudniejsze formy, na przykład:

posłuchać   *odmieniał jak grać*
(ja) posłucham, (ty) posłuchaj, (ja) posłuchałem

Informacja o wzorze odmiany odsyła do zamieszczonych po części hasłowej tablic gramatycznych, w których w przejrzysty sposób, w tabelach, prezentowane są wzory odmiany konkretnych wskazywanych w hasłach leksemów. Interesującym paratekstem, zamieszczonym też po części hasłowej, jest tabela ze zdrobnieniami uszeregowanych alfabetycznie imion, również pieszczotliwymi (na przykład Dominika — Dominiczka, Dominisia, Misia, Miśka).

Na uwagę zasługuje kilka oryginalnych na tle innych słowników rozwiązań. Po pierwsze, w opracowaniu tym w jednym hasle umieszczono wyraz hasłowy i wyrazy od niego pochodne: zdrobnienia (na przykład *lustro, lusterko, lustereczko*), nazwy rodzaju żeńskiego (na przykład *piosenkarz, piosenkarka*), pary aspektowe (na przykład *łykać, lyknać*), przysłowki odprzymiotnikowe (na przykład *mądry, mądrze*). Zastosowano system odesłań między tymi hasłami (na przykład *poskarżyć patrz skarżyć; serek patrz ser*). Po drugie, w hasłach, po podaniu przykładów użycia, zamieszczono wyrazy powiązane znaczeniowo z objaśnianym leksemem. Mamy tu jednak nie tylko synonimy i antonimy, lecz także określniki łączące się z danym leksemem. Interesujące są przy tym formuły wprowadzające wyrazy z różnych kategorii, odwołujące się do praktyki językowej. Mianowicie synonimy to wyrazy służące *do zastąpienia*, antonimy *do przeciwstawienia*, a wyrazy często występujące w roli określnika to kategoria *do opisanania*, na przykład:

bunt
 [...]

do zastąpienia → sprzeciw; protest; opór	do przeciwstawienia → posłuszeństwo; uległość
do opisanania → gwałtowny, stanowczy, ostry, uzasadniony, nieuzasadniony, bezpodstawny...	

Wreszcie USJP jako jedyny w badanym zbiorze podaje i objaśnia frazeologizmy z hasłowym leksemem, oznaczone jako *powiedzenia*, na przykład:

rzep
 [...]

powiedzenie → ktoś **przyczepił się** do kogoś **jak rzep do psiego ogona** = ktoś bardzo się do kogoś przyczepił, przywiązał, chociaż to przeszkadza tej osobie: *Czemu przyczepiłeś się do mnie jak rzep do psiego ogona? Denerwuje mnie to!*

Co istotne w kontekście edukacyjnych walorów słownika, wszystkie zastosowane rozwiązania zostały w bardzo przystępny sposób objaśnione w metatekstach kierowanych bezpośrednio do dziecięcych użytkowników. We wstępie zatytułowanym *Moi Drodzy!* autorka prostym językiem omówiła sytuacje, w jakich można posłużyć się słownikiem, instruując odbiorców co do sposobu jego wykorzystania (na przykład „Kiedy się zdarzy, że w Waszym wypracowaniu jakieś słowo często się powtarza, to też zajrzyjcie do słownika. Znajdźcie to słowo i sprawdźcie, czy po strzałce *do zastąpienia* jest podany jakiś pomysł na jego zastąpienie”, s. 6). Wyeksponowany jest więc pragmatyczny aspekt różnych elementów opisu leksykograficznego i ich powiązanie z konkretnymi praktykami językowymi. Objąsniiona jest tu także w bardzo czytelny sposób sama struktura hasła i status wszystkich jego elementów. Wstęp ten odgrywa zatem ważną rolę w rozwijaniu kompetencji informacyjnych dzieci i umiejętności posługiwania się wydawnictwami leksykograficznymi. Metateksy zawierające wskazówki co do sposobu korzystania towarzyszą też tablicom gramatycznym i tabeli zdrobnień zamieszczonym po części hasłowej, znalazły się też na czwartej stronie okładki (zawierają informacje o zasobie leksykalnym i sposobie jego opisu, objaśnienie struktury hasła oraz slogany o charakterze reklamowym). Jako ciekawostkę warto wymienić zamieszczone na końcu publikacji opisy trzech gier językowych, podczas których można wykorzystać wydawnictwa słownikowe. Pojawia się zatem dodatkowy element aktywizujący i zachęcający do sięgania po słownik również podczas zabawy.

Omówiony słownik swoją strukturą, zakresem przekazywanych informacji i układem wewnętrznym w największym stopniu przypomina słowniki dla dorosłych odbiorców. Zastosowano w nim jednak wiele rozwiązań, zarówno leksykograficznych, jak i edytorskich, które czynią go przyjaznym dla dziecięcego użytkownika. Są to przede wszystkim: przejrzysta struktura hasła uzyskana dzięki pomysłowej organizacji typograficznej, przystępnie wprowadzane i oznaczane uproszczone informacje leksykalne i gramatyczne, wyeksponowanie funkcji poszczególnych elementów, a zwłaszcza sformułowane w przystępny sposób metateksy zawierające wskazówki i instrukcje, jak korzystać ze słownika w różnych sytuacjach i w związku z różnymi potrzebami.

Dwa kolejne słowniki uwzględnione w analizowanym zbiorze to publikacje znów przeznaczone dla najmłodszych użytkowników, głównie w wieku przedszkolnym. Zawarty w nich zasób słownictwa oraz zakres informacji o leksemach są więc bardzo ograniczone, a przekaz słowny w większym stopniu uzupełniany jest obrazem.

Mój pierwszy słownik języka polskiego wydawnictwa Larousse Polska z 2003 roku został stworzony — jak informuje podtytuł — z myślą o dzieciach w wieku 4–7 lat. Objąsnienie wyrazów polega na podaniu napisanej prostym językiem definicji oraz przykładu użycia w zdaniu (w którym wyróżniona jest pogrubieniem tekstowa forma objaśnianego leksemu). W słowniku tym nie są podawane informacje gramatyczne, hasło nie zawiera żadnych dodatkowych elementów, jest więc bardzo krótkie i uproszczone. Podobnie jak w MPPS i USJP pojawiają się hasła uwzględniające kilka znaczeń danego wyrazu, które są numerowane, na przykład:

linijka

1. Linijka — przyrząd do mierzenia i rysowania prostych kresek.

Kasia rysuje kreski, używając linijki.

2. To także ciąg słów od jednego brzegu strony książki lub zeszytu do drugiego.

Ludwik przeczytał trzy pierwsze linijki swojej książki.

Każdej definicji słownej towarzyszy barwna ilustracja, która jednak nie prezentuje treści definicji, desygnatu objaśnianego wyrazu, ale odnosi się do przytoczonego przykładu jego użycia (podobnie jak w SI i ISJP). Hasła są uporządkowane alfabetycznie, złożone w dwóch kolumnach oddzielonych pionową linią, wyrazy hasłowe wyróżnione są kolorem. Urozmaiceniem zarówno szaty graficznej, jak i struktury słownika są pojawiające się przy kolejnych literach alfabetu winietowe ilustracje z umieszczonym w dymku poleceniem: *Znajdź x słów zaczynających się na literę...* Jest to przykład wykorzystywania w słownikach rozwiązań charakterystycznych dla tak zwanych *activity books*, szczególnie często spotykanych w słownikach przekładowych i pedagogicznych. W MPSJP pojawia się także swoista żywa pagina (na górnym marginesie znajdują się wszystkie słowa objaśniane na danej stronie) oraz umieszczone na marginesach zewnętrznych alfabet.

Po części hasłowej dołączone zostały barwne plansze grupujące słownictwo tematycznie. Uwagę zwraca realizm i encyklopedyczny charakter zamieszczonych na nich ilustracji oraz ich poznawcze zaawansowanie (odrębne tablice prezentują na przykład zwierzęta strefy umiarkowanej, tropików i północy — s. 242–244). Zaskakującym paratekstem jest także tablica z kilkudziesięcioma flagami państw świata, umieszczona na samym końcu publikacji, prezentująca flagi na przykład takich krajów jak Liban, Gambia czy Saint Lucia. Te elementy wydają się nieadekwatne do wieku założonego użytkownika słownika.

Część hasłowa słownika poprzedzona jest metatekstem, który nie jest kierowany do docelowego odbiorcy (zapewne ze względu na jego wiek), ale do dorosłego pośrednika. Zreferowane w nim założenia mówią między innymi o prostym, konkretnym i zrozumiałym dla dziecka języku, przykładach mających odzwierciedlać świat dziecka, rezygnacji z podawania informacji gramatycznej, ilustracjach i encyklopedycznych planszach. W tekście tym znalazły się także zalecenia i wskazówki dotyczące korzystania ze słownika. Sugerują one, że dzieci nieumiejące czytać mogą oswajać się ze słownikiem, przeglądając go lub korzystając z niego z pomocą dorosłych, dzieci uczące się czytać mogą doskonalić tę umiejętność poprzez lekturę definicji, w których zastosowano zwięzłe, precyzyjne i proste słownictwo. Metateksty (o treści informacyjnej i reklamowej) zamieszczone są także na czwartej stronie okładki. Tutaj znajduje się również schematyczne objaśnienie struktury hasła (wskazane zostały w niej: wyraz w porządku alfabetycznym, definicja, przykład, rysunek ilustrujący przykład).

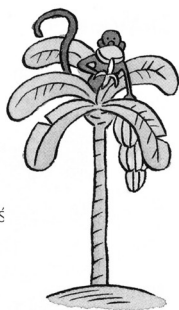

• banan • bandaż • bank • banknot • bańka • baran

banan

Banan – pożywny owoc rosnący w gorących krajach. Ma podłużny kształt i żółtą, grubą skórkę.

Banany rosną w dużych kisz na wysokich roślinach zwanych bananowcami.

bandaż

Bandaż – długi pas materiału lub gazy do umocowania opatrunku.

Łukasz zwichnął nogę w kostce i lekarz obwiązuje mu ją **bandażem**.

bank

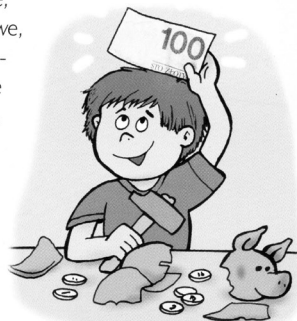
Bank przechowuje pieniądze, które zanoszą tam ludzie.

Karolina i Tomek są za mali, żeby mieć konto w banku.

banknot

Banknot to kawałek zadrukowanego papieru, którym się płaci. Są **banknoty** dziesięciozłotowe, dwudziestozłotowe, pięćdziesięciozłotowe, stuźłotowe i dwustuźłotowe.

bańka

Bańka mydlana jest okrągła i bardzo lekka, bo ma w środku powietrze.

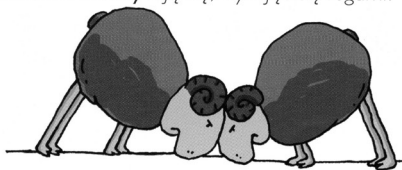
Marysia wydmuchuje przez słomkę **bańki** mydlane.

baran

Baran to mąż owcy i tata owieczek.

Czasami **barany** biją się, trykając się rogami.

A
B
b
C
Ć
D
E
F
G
H
I
J
K
L
Ł
M
N
O
P
R
S
Ś
T
U
W
Z
Ż
ż

Ilustracja 5. *Mój pierwszy słownik języka polskiego: dla dzieci w wieku 4–7 lat*, oprac. Pascale Cheminée, oprac. wersji pol. i przekł. Hanna Cieśla, Larousse Polska, Wrocław 2003, s. 11

Źródło: skan ze zbiorów własnych.

Ostatni analizowany pod kątem przystosowania do dziecięcego użytkownika słownik to publikacja wydawnictwa Olesiejuk z 2015 roku. *Mój pierwszy słownik ilustrowany* nie ma ściśle określonego wieku adresata, jego struktura, zawartość i szata graficzna sugerują jednak, że są to przede wszystkim dzieci w wieku przedszkolnym. Jedyne metateksty zamieszczone są na czwartej stronie okładki. Zawarte są w nich informacje o liczbie uwzględnionych w publikacji wyrazów i kolorowych ilustracjach oraz krótkie hasła o charakterze reklamowym, między innymi przedstawiające słownik jako „doskonałą pomoc dla dzieci w procesie poznawania nowych pojęć”.

Zawartość słownika tworzą uszeregowane alfabetycznie, złożone w dwóch kolumnach hasła, oddzielone od siebie przerywaną kolorową linią. W ten sposób każde hasło zyskało własne pole, co unaoacza ich autonomiczny charakter. Na górnym marginesie każdej rozkładówki umieszczony jest alfabet, na dolnym — żywa pagina w postaci tytułu słownika.

Hasło słownikowe obejmuje wyróżniony kolorem i krojem pisma wyraz hasłowy wraz z nazwą części mowy, którą reprezentuje, jego zwięzłą definicję oraz przykład użycia w zdaniu:

ciężki · przymiotnik

Taki, który dużo waży.

Ta torba jest bardzo **ciężka**, tyle w niej książek!

Podawanie nazw części mowy z perspektywy wieku potencjalnego odbiorcy budzi poważne wątpliwości i wydaje się zabiegiem zupełnie zbędnym. W definicjach wyrazów wieloznacznych objaśnienia kolejnych znaczeń są numerowane i rozdzielone graficznie, co należy uznać za istotne w kontekście uświadamiania sobie przez dzieci zjawiska polisemii. Poszczególne elementy hasła są wyróżnione typograficznie, przez wykorzystanie zróżnicowanych krojów, stopni i kolorów pisma, a zatem struktura hasła jest wyeksponowana także graficznie. Każdej definicji towarzyszy kolorowa, utrzymana w zdecydowanie dziecięcej stylistyce ilustracja.

Po części hasłowej zamieszczone zostały strony z ilustracjami, do których dziecko może wymyślić własne hasła. Podobnie zatem jak w MPSJP pojawia się zadanie aktywizujące dziecięcego użytkownika, co można uznać za odzwierciedlenie współczesnej tendencji rozwoju edukacyjnych książek dla dzieci.

N O P R S S T U V W y z ż

popołudnie • rzeczownik

Pora dnia trwająca od południa do wieczora.

Po południu poszłam do parku z koleżankami.

port • rzeczownik

Miejsce do którego zawijają statki.

W porcie jest tyle ciekawych rzeczy.

portret • rzeczownik

Rysunek, malunek lub fotografia przedstawiająca postać ludzką.

Wielu malarzy namalowało portret Napoleona.

porządek • rzeczownik

1. Układ lub rozłożenie elementów według określonych kryteriów.

Lista obecności została ułożona w porządku alfabetycznym.

posiłek • rzeczownik

Jedzenie spożywane o określonej porze.

Śniadanie jest najważniejszym posiłkiem dnia.

ρ

* Mój pierwszy słownik ilustrowany *

147

Ilustracja 6. *Mój pierwszy słownik ilustrowany*, pomysł Donatella Bergamino, tekst Laura Aceti, przeł. Ksenia Zawadowska, Wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2015, s. 147

Źródło: skan ze zbiorów własnych.

Przedstawiony przegląd słowników języka polskiego dla najmłodszych użytkowników pokazuje, że stosowane są w nich różnorodne rozwiązania, zarówno w zakresie typów przekazywanych informacji leksykalnych, jak i rozwiązań edytorskich. Tabela 1 zawiera zestawienie najważniejszych elementów obecnych w strukturze omówionych słowników.

Tabela 1. Elementy struktury słowników języka polskiego dla dzieci

	SI 1988	ISJP 1991	MPPS 2000	USJP 2002	MPSJP 2003	MPSI 2015
Definicje	—	—	+	+	+	+
Ilustracje	+	+	+	+	+	+
Przykłady użycia	+	+	+	+	+	+
Informacja gramatyczna	+	+	+	+	—	+
Kwalifika- tory	—	—	—	—	—	—
System odsyłaczy	—	—	+	+	—	—
Tablice tematyczne	+	+	+	—	+	—
Parateksty	tematycz- ne zbiory słownictwa (plansze), tablice gra- matyczne	tematycz- ne zbiory słownictwa (plansze), tablice gra- matyczne	tematycz- ne zbiory słownictwa (plansze), tablice gra- matyczne, mapy	tablice gra- matyczne, gry języ- kowe	tematycz- ne zbiory słownictwa (plansze), aktywizują- ce ilustracje	aktywizują- ce ilustracje
Metateksty	spis treści	spis treści, wstęp, alfabetyczny spis haseł	wstęp, instrukcja korzystania ze słownika na wyklejce, teksty in- formacyjne i reklamowe na czwartej stronie okładki	wstęp, teksty in- formacyjne i reklamowe na czwartej stronie okładki	wstęp, instrukcje towarzyszą- ce tablicom gramaty- cznym teksty in- formacyjne i reklamowe na czwartej stronie okładki	teksty in- formacyjne i reklamowe na czwartej stronie okładki
Układ haseł	alfabetyczny	tematyczny	alfabetyczny	alfabetyczny	alfabetyczny	alfabetyczny

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując, należy stwierdzić, że opisywane słowniki języka polskiego dla najmłodszych nie realizują jednego spójnego modelu, zarówno w kontekście koncepcji

leksykograficznej, jak i modelu edytorskiego. Można jednak wskazać charakterystyczne dla nich cechy i rozwiązania. Należą do nich z pewnością obecność ilustracji (służącej zarówno eksplikacji znaczenia wyrazów, jak i przekazywaniu pozajęzykowej wiedzy o świecie), uproszczenie budowy hasła oraz ograniczenie zakresu informacji o leksemach (zwłaszcza gramatycznej).

Nawet w tak małym korpusie publikacji zaobserwować można wyraźną zależność między ich zawartością a wiekiem odbiorcy — im starszy adresat słownika, tym mniej w nich ilustracji i wiedzy encyklopedycznej, a więcej elementów tradycyjnego opisu leksykograficznego i stosowanych w nim konwencji. Ważnym elementem słowników dla najmłodszych są różnego rodzaju parateksty poszerzające poznawczą treść publikacji. W omawianych wydaniach znalazły się tablice grupujące słownictwo tematycznie, tabele gramatyczne, plansze encyklopedyczne. W nowszych publikacjach ujawniło się ponadto zjawisko włączania do struktury słownika elementów aktywizujących i czyniących kontakt ze słownikiem bardziej atrakcyjnym dla dziecięcego użytkownika.

Wiek założonych użytkowników stawia przed twórcami słowników dla dzieci dodatkowe cele edukacyjne, związane z rozwijaniem kompetencji informacyjnych. Dlatego też w wypadku adresatów w wieku szkolnym szczególnego znaczenia nabierają kierowane bezpośrednio do nich metateksty. Zawierają one objaśnienia, wskazówki i instrukcje uczące, w jaki sposób korzystać ze słownika i jak wykorzystywać zgromadzone w nim informacje.

W niniejszym tekście obiektem opisu była struktura słowników języka polskiego dla najmłodszych dzieci i zakres podawanej w nich informacji leksykograficznej. Nie wyczerpuje to oczywiście zagadnienia przystosowania ich do potrzeb i kompetencji tej grupy wiekowej. Zaprezentowane wnioski powinny zostać dopełnione bardziej szczegółową analizą uwzględnionego w poszczególnych pozycjach słownictwa oraz metod eksplikacji i jakości merytorycznej opisu jednostek słownikowych. Ze względu na wagę i rozległość zagadnienia wymaga ono jednak odrębnego opracowania.

Bibliografia

Analizowane słowniki

- Krajewska M. (2000): *Mój pierwszy prawdziwy słownik*, Warszawa.
- Metera H., Suurna A. (1981; 1991 wyd. 2): *Ilustrowany słownik języka polskiego dla dzieci*, Warszawa.
- Mój pierwszy słownik ilustrowany* (2015): pomysł D. Bergamino, tekst L. Aceti, przeł. K. Zawadowska, Ożarów Mazowiecki.
- Mój pierwszy słownik języka polskiego: dla dzieci w wieku 4–7 lat* (2003): oprac. P. Cheminée, oprac. wersji pol. i przekł. H. Cieśla, Wrocław.
- Rudnicka E. (2002): *Uczniowski słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Tułodziecka I. (1981; 1988 wyd. 2): *Słowniczek ilustrowany: książka pomocnicza do rozwijania mowy dzieci w nauczaniu początkowym*, cz. 1–2, Warszawa.

Opracowania

- Bielińska M. (2014): *Teksty zewnętrzne w słownikach językowych*, [w:] *Beiträge zur Linguistik: Grammatik, Pragmatik, Lexikologie, Rechtssprache*, red. J. Iluk, Katowice, s. 165–178.
- Biesaga M. (2016): *Pictorial Illustration in Dictionaries. The state of theoretical art*, [w:] *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress. Lexicography and Linguistic Diversity*, red. T. Margalita-dze, G. Meladze, Tbilisi, https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_007_p99.pdf (dostęp: 4.07.2020).
- Czelakowska D. (2013): *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Kraków.
- Ewers H.H. (2009): *Fundamental Concepts of Children's Literature Research*, New York-London.
- Hartmann R.R.K. (2005): *Pure or Hybrid? The Development of Mixed Dictionary Genres*, „Linguistics and Literature” 3, nr 2, s. 193–208.
- Hojka B. (2016): *Poznawcze walory ilustracji w słownikach dla dzieci*, „Bibliotheca Nostra”, nr 1, s. 66–74.
- Hojka B. (2018): *Język i kultura w obrazkach — o problematyce badawczej obrazkowych słowników dla dzieci w kontekście kulturowym*, „Ars Educandi” 15, s. 69–79.
- Hupka W. (1989): *Wort und Bild: Die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien*, Tübingen.
- Kümmerling-Meibauer B., Meibauer J. (2017): *Pierwsze ilustracje, pierwsze koncepty: książki wczesno-konceptowe*, [w:] *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań, s. 57–78.
- Kwaśnicka-Janowicz A. (2008): *Problemy związane z wprowadzaniem ilustracji do haseł słownikowych*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, t. 2, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków.
- Landau S.I. (2001): *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge.
- Mazepa-Domagala B. (2011): *Upodobania obrazowe dzieci w wieku przedczytelniczym w zakresie ilustracji książkowej*, Katowice.
- Metera H., Lindqvist H. (1993): *Uczymy dzieci języka polskiego z pomocą „Ilustrowanego słownika języka polskiego dla dzieci” H. Metery i A. Suurny*, cz. 1. *Materiały dla nauczyciela*, Warszawa.
- Piotrowski T. (2001): *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa.
- Seretny A. (2011): *Kompetencja leksykalna uczących się języka polskiego jako obcego w świetle badań ilościowych*, Kraków.
- Svensén B. (2009): *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge.
- Zajac M. (2000): *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa.
- Żmigrodzki P. (2003): *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.
- Żmigrodzki P. (2008): *Słowo, słownik, rzeczywistość: z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Kraków.

Dictionaries of Polish language for the youngest children as an example of adapting lexicographic description and editorial model to a young user

Summary

The article discusses six dictionaries of the Polish language for preschool and early school-aged children published in Poland over the period of 1981–2015. The aim of the analysis was to indicate how the resources were adapted to the needs and competencies of a child user. It takes into account the scope and presentation of information about lexemes, paratexts and metatexts included in the dictionaries, as well as the editorial model and typographic solutions.

Keywords: dictionaries for children, lexicography, polish language dictionaries, children's book market.